

29. (65.) ÉVFOLYAM, 2019. 1.

FELELŐS SZERKESZTŐ: Kovács Katalin

SZERKESZTŐK: Kovács Katalin (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle),
Szabó Piroska (Külföldi folyóirat-figyelő)

✂ Szerkesztőbizottság elnöke: Hegyközi Ilona

✂ Szerkesztőbizottság: dr. Dippold Péter, dr. Hajnal-Ward Judit, dr. Hangodi Ágnes,
dr. Koltay Tibor, dr. Murányi Lajos, Orbán Éva, Pogány György, Rácz Ágnes, dr. Sipos
Anna Magdolna, dr. Tóth Máté, Villám Judit.

✂ **Borítóterv:** Gerő Éva ✂ **Műszaki szerkesztő:** Nagy László ✂ **Szerkesztőség:** OSZK
Könyvtári Intézet, 1014 Budapest, Szent György tér 4-6. (Budavári Palota F. épület) ✂

Telefon: + 36-1-224-3795 ✂ **Fax:** +36-1-224-3875. ✂ **E-mail:** kovacs@oszk.hu,
szabo.piroska@oszk.hu ✂ **Megjelenik:** negyedévente. ✂ **Egy szám ára:** 1500.-Ft +

5% áfa. ✂ **Éves előfizetés:** 6000.-Ft + 5% áfa + postaköltség ✂ **Külföldi előfizetés:**
100 euró ✂ **Terjeszti:** az OSZK Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár

✂ **Előfizethető:** a szerkesztőség címén. ✂ **Kiadja:** az Országos Széchényi Könyvtár

✂ **Felelős kiadó:** az OSZK főigazgatója ✂ **Nyomda:** Nalors Grafika Kft., Vác ✂

Felelős vezető: Szabó Gábor ✂ HU ISSN 0023-3773 Index 26408 (Nyomtatott) HU ISSN
1586-5193 (Online)

KÖNYVTÁRI INTÉZET

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARICA

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikk Adatbázisa),

Library Literature and Information Science Full Text (EBSCO),

LISA (Library and Information Science Abstracts),

LISTA (Library Information Science and Technology Abstracts, EBSCO)

*A folyóirat megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.*

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

25nka

Nemzeti Kulturális Alap

<http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma>

www.nka.hu

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ online változata a

<http://ki.oszk.hu/kf> címen érhető el.

A folyóiratban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik, nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával.

A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.

E számunk szerzői, közreműködői:

BORVÖLGYI Györgyi (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), BURMEISTER Erzsébet (a Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum ny. főigazgatója, Miskolc), DANCs Szabolcs (az OSZK főtanácsosa, Bp.), DARÁNYI Sándor (a Swedish School of Library and Information Science, University of Borås tanára), DRÓTOS László (az OSZK munkatársa, Bp.), FAZOKAS Eszter (a Könyvtári Intézet osztályvezetője, Bp.), HEGYKÖZI Ilona (a Könyvtári Intézet ny. osztályvezetője, Bp.), HERONYÁNYI Zsolt (a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár munkatársa, Pécs), HORVÁTH Adrienn (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), JÁVORKA Brigitta (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), JUHÁSZ András (az OSZK munkatársa, Bp.), KOLTAY Tibor (intézetigazgató, Eszterházy Károly Egyetem, Tudástechnológiai Intézet, Jászberény), KNAPP Éva (az ELTE BTK Egyetemi Könyvtár tudományos referense, Bp.), KOVÁCS Gergő (az OSZK munkatársa, Bp.), dr. LATORCAI Csaba (az Emberi Erőforrások Minisztériuma közigazgatási államtitkára, Bp.), MÉSÁROS Tamás (az OSZK munkatársa, Bp.), MIKSÓ Péter (az OSZK munkatársa, Bp.), MOLDOVÁN István (az OSZK osztályvezetője, Bp.), MURÁNYI Lajos (az MTA Könyvtárának ny. osztályvezetője, Bp.), MONOK István (az MTA Könyvtár ny. igazgatója, Bp.), NAGY Gábor (a FSZEK Budapest Gyűjteményének munkatársa, Bp.), NEMETH Márton (az OSZK munkatársa, Bp.), POGÁNY György (a Kármán József Városi Könyvtár ny. igazgatója, Pilis), PRÓKAI Margit (a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár igazgatója, Miskolc), SZABÓ Piroska (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), SZÁDECZKY-KARDOSS Zsófia (az OSZK munkatársa, Bp.), TÓSZEGI Zsuzsanna (az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet c. egyetemi docense, Bp.), TÓTH Béla (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), TÓTH Máté (a Könyvtári Intézet osztályvezetője, a PTE Kultúra-, Könyvtár- és Társadalomtudományi Intézet, Könyvtár- és Információtudományi Tanszék adjunktusa, Pécs), VISZOCSEKNÉ PÉTERI Éva (a BME OMIKK ny. osztályvezetője, Bp.)

Köszönjük szerzőink e számhoz adott önzetlen munkáját!

Abstracts	5
-----------------	---

TANULMÁNYOK

TÓSZEGI Zsuzsanna: Az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete, a GDPR. <i>1. rész: Alapfogalmak, alapelvek</i>	9
--	---

Dr. LATORCAI Csaba: Az internet mint kulturális örökség jövőjéről	36
--	----

DRÓTOS László – MOLDOVÁN István: Az OSZK web-archiváló kísérleti (pilot) projektjének eredményei és egy üzemszerűen működő magyar webarchívum terve	38
--	----

BURMEISTER Erzsébet: A MATARKA szerepe a könyvtárközi kölcsönzésben (és más szakterületeken)	52
---	----

SZÁDECZKY-KARDOSS Zsófia: A külföldi könyvtárközi kölcsönzés előszobájában. <i>Lelőhelyezés az Országos Széchényi Könyvtárban</i>	59
--	----

TÓTH Máté: Innovációmenedzsment a könyvtárban	71
--	----

KITEKINTÉS

MONOK István: Európai kultúra, nemzeti örökség	81
---	----

DARÁNYI Sándor: A könyvtári informatika és a világháló fejlődési trendjei	87
--	----

JUHÁSZ András: Erdélyi és partiumi OSZK-s gyűjtőpontok létrehozásáról	93
--	----

MÚLTUNKBÓL – MŰHELYKÉRDÉSEK

KNAPP Éva: Fordítás és irodalom a XVIII. században. Könyvészeti tanulságok, másodlagos bibliográfiák, módszer	101
---	-----

KÖNYVSZEMLE

Információs környezet és tudományos kommunikáció.
Információs ökológia

STEINEROVÁ, Jela: Informačné prostredie a vedecká komunikácia. Informačné ekológie. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2018. 227 p.)

(Ism.: *Prókai Margit*) 107

A hagyományos világ átváltozásai. Monok István új kötete

MONOK István: A hagyományos világ átváltozásai. Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez. Budapest, Kossuth ; Eger, EKE, 2018. 300 p. (Kulturális örökség) (Ism.: *Pogány György*) 112

Könyvek mint eszmék lenyomatai, ismeretlen kötetek, lappangó könyvtárak. Knapp Éva Librum evolvo kötetéről

KNAPP Éva: Librum evolvo. Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI-XX. századból. Budapest, Reciti, 2017. 319 p. (Ism.: *Borvölgyi Györgyi*) 115

HÍREK

S. P.: Elhunyt James H. Billington (1929–2018) 70

BORSOS Attila: Időszaki kiadványok repertóriumai 106

KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ
(REFERÁTUMOK)

Könyvtár- és információtudomány 127

Könyvtár- és tájékoztatásügy 131

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények 141

Munkafolyamatok és szolgáltatások 150

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek 164

Vezetés, irányítás 169

Felhasználók és használat 172

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés 176

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület 180

Kapcsolódó területek 184

A számot szerkesztette: Kovács Katalin, Szabó Piroska, Murányi Lajos

Európai kultúra, nemzeti örökség

MONOK István

A Magyar Könyvtárosok VIII. Világtalálkozóján, 2018. november 6-án elhangzott előadás szerkesztett, jegyzetelt szövege.

Napjainkban az egyik legfontosabb beszédtema az európai értelmiség körében, hogy vajon miért nem tudott az Európai Unió közössége mindeddig egy olyan definíciót alkotni, hogy mit jelent az, hogy „európai”, mit jelentenek az „európai értékek”. A politikai álláshelyeket betöltő személyektől – politikusoknak a legtöbbjüket nem nagyon lehet nevezni – nem lehet ezt várni. Ők nem értelmiségiek, hiszen alapvetően érdekeket képviselnek. Értékeket akkor, ha az az általuk képviselt gazdasági csoportoknak érdekükben áll. Természetesen vannak olyan esetek, hogy valakinek érdekében áll értéket alkotni, és értéket képviselni. A politikus kiindulópontja azonban az érdek, és nem az érték. Így az Európai Unió is egy Közös Piacca degradált intézmény. Olyan, amelyik fél szembenézni a saját múltjával, saját örökségével. Fél, mert az örökség teljességének áttekintése során kiderülne, hogy az elmúlt fél évszázadban egy erőteljes amerikanizálódás zajlott le Európában, alapvetően abból a tragikus és téves feltevésből kiindulva, hogy a ma élőknek nem tudásra, nem kultúrára van szükségük, hanem „használatos ismeretekre”. Közhelyszerű állítás – mert annyian bizonyították már –, hogy újíto erővel nem rendelkezhet az, aki nem tud magáénak rengeteg nem használható ismeretet. Az innovatív elmék a történelemben, kivétel nélkül, mind széles körű human műveltséggel – haszontalan tudással – rendelkeztek a szűk, szakmaspecifikus ismeretek teljes ismerete mellett. De mi köze van ennek a könyvtárakhoz?

Ha elfogadjuk azt az egyre inkább konszenzussal hangoztatott tételt, hogy az európai abban tér el a nem európaiatól, hogy egy sajátos, az antik görög, latin és zsidó hagyományra alapozottan másfajta hagyománykövetítő rendszert alakított ki magának, mint a más kulturális körökben élők, akkor a könyvtár az európaiság lelke. A hagyomány megismerhetőségének egyik legfontosabb záloga. A nyugati kereszténységben, művelődéstörténetünk minden fontos fordulópontján a teljes örökséget tekintettük át. Minden egyes korszakban újraolvasták eleink a teljes szövegkorpuszt, és mindig találtak benne olyan elemeket, amelyekre eddig nem figyeltek, figyelhetek – mert a technikai civilizáció nem tette lehetővé egyes tételeknek, az adott korban „modern”-nek tekinthető megmérését, igazolását –, és mindig rádöbbentek arra, hogy az előző generációk alkotói tulajdonképpen minden olyan dologra gondoltak már, amire csak az éppen legújabb generáció a választ keresi. Más kulturális körök – akár a hindik, a buddhisták vagy a muszlimok – nem olyan szövegközpontú ismeret-átörökítési rendszert alkottak maguknak, mint ahogyan azt a nyugati kereszténység tette. A kultikus alapszöveg és az alkalmazható ismeretek közt nincsen olyan folyamatosság, mint azoknál a kultúráknál, amelyeket európainak nevezhetünk.

A könyvtárakat a kulturális örökségre vonatkozó elméleti írások is emlékezhelyként (*lieu de mémoire; Erinnerungsort*) írják le. Tartalmukban és fizikai megjelenésükben is – a történelemben másként és másként – a hatalom megjelenítésének eszköze, jelképei is voltak persze. A könyvekig azonban el kellett jutnia az európai hagyománykövetítésnek.

Az írás kialakulásának egyik fontos motívuma volt az emlékezet, a rögzített hagyomány, amely megismerésének szóbeli, képi, szokáskövetéses útjai a(z) (fel)olvasással kibővültek. A hagyománynak ez a megismerési módja az ókori görög és római alapokon a keresztény közösségekben, majd különösen a nyugati kereszténységben előtérbe került, egyes történelmünk egyes korszakaiban háttérbe szorítva a képi kultúrát. Az írásban rögzült hagyomány dokumentumai jelentős részben a használati írás kategóriájába tartoznak: gazdasági feljegyzések, tulajdonjogi, adminisztratív írások, az intézményszerű működés dokumentumai. A ninivei, az időszámítás előtt, a VII. században alapított könyvtárban is nagyobb részt ilyen gazdasági feljegyzések voltak. Hasonló a helyzet a nyomtatott vagy éppen a digitális könyv időszakában is: az egyes városi céhek működési szabályzataitól kezdve, a felmérő íveken át az egyes civil szervezetek vagy

gazdasági társaságok éves jelentéseiig, a reklámokig. Az írott örökség felmérésére, kezelésére, illetve a társadalom tagjai számára való hozzáférhetővé tételére két intézményi típust alakítottak ki Európában. A levéltárat és a könyvtárat. Az írott örökség elvi teljessége ezekben lelhető fel, az ezekben őrzött hagyomány, az európai emlékezet szempontjából, együtt vizsgálendő.

A könyvtárak alapításának legátfogóbb célja az írott hagyomány összegyűjtése, rendszerezése és rendelkezésre bocsátása volt. Az átörökítésben a könyvtár mindig csak potenciális lehetőség volt. A kérdés, hogy kinek gyűjtötték össze, és milyen körét a dokumentumoknak, ill., kiknek álltak ezek rendelkezésre? Assur-ban-Apli (Assurbanipal; i.e. 668–631/629) Ninivében, az uralkodó és a kultusz őrei, a papok számára alapított könyvtárat. Használatáról keveset tudunk, de sokkal többet az alexandriai könyvtárakról (Muszeion, Szerapeion). Az időszámítás előtt, a harmadik században alapított két gyűjtemény az uralkodók (Ptolemaioszok) számára gyűjtötte a közel-keleti, az egyiptomi és a görög örökség műveit. A könyvtár egyben másolóműhely – a hagyományt sokszorosító intézmény –, iskola, és kutatóműhely is volt. A szövegre koncentráltak, komoly filológiai felkészültséggel az akkori *lingua franca*, a görög nyelvre fordították a nem görög alkotásokat (e tevékenységnek köszönhető az ógörög Ótestamentum, a *Septuaginta*). A Muszeion többször égett (i.e. 48–47, i. sz. 262, 272, 296–297), a Szerapeion pedig már az alexandriai keresztény közösség hagyományt tagadó dühe pusztította el. A Római Birodalom az alkalmazott tudományokat kedvelte. Kicsit úgy viszonyult a görög hagyományhoz, mint sokkal később az USA az európaihoz. A könyveket, amelyeket hadvezérek, értelmiségiek összehordtak Rómában, hamarosan nyilvánossá tették a polgárjoggal rendelkezők számára. Kialakult a feleslegesen nagy magánkönyvtárakat megvető irodalom is (Seneca).

A keresztény egyház, megszervezésének idején, integratív jellegű volt. Az ókori szövegekhez való viszonyulása is ilyen volt. Amikor az egyház leírta a vallást (níceai zsinat, 325), elkülönítette a kanonizált örökségtől a vallás szempontjából nem elsődleges írásokat, a könyv és a könyvtár egy új alapelv szerinti változatát hozta létre (nem a kereszténység, hanem az egyház mint intézmény). A szerzetesrendek és a világi egyházak (káptalanok, püspökségek) a keresztény egyház szempontjából fontos szövegek összegyűjtését, megőrzését, másolását tartották alapvető céljuknak. Szempontjaikba belefért a jogi,

a természetismereti, orvosi művek áthagyományozása is. A hozzáférés az egyház korai történetétől kezdve ellenőrzött volt, de soha sem teljesen zárt. A szerzetesi közösségek könyvtárainak is volt olyan része, amely nem a rendtagok számára fenntartott (*clausura*) területen volt. A humanista értelmiség, felelevenítve az ókori (Seneca) és a korábbi keresztény (Szent Jeromos; Guillaume Perault cca. 1200–1271, a lyoni püspöki székbe emelkedett domonkos szerzetes; *De superbia librorum*) hagyományt, sorra szervezett közös használatú könyvtárakat, baráti körnek vagy éppen a város polgárainak a XV. század elejétől kezdve. A „közös használat” – csakúgy, mint az anyanyelvű irodalmak – a protestáns reformátorok programjában vált meghatározóvá, mondhatni, hogy a korai keresztény hagyomány és a humanista örökség ekkor társadalmiasult.

A XVII–XVIII. századi barokk könyvtár már méreteinél, anyagának univerzalitásánál fogva is összetett üzenetet hordozott. Nyilvánvalóvá vált az, hogy csak közös használattal ismerhető meg az ott őrzött örökség. Ráadásul a hatalom világi oldala már felismerte, hogy a feudális vazallusi rendszer mellett jelentős közösség összetartó erő az azonos nyelv és kultúra. Ezért is kezdődött el a kötelezpéldány-rendeletek sora, vagyis programok indultak az egy-egy királyságban kiadott könyvek tervezett és rendszeres összegyűjtésére, megőrzésére (már a XVI. század első felétől – ez a „nemzeti könyvtár” típus kialakulásának a bölcsője). Bizonyos értelemben egy nemes verseny kezdődött abban, hogy ki az, aki ezt az örökséget közkinccsé, hozzáférhetővé teszi. Az uralkodó, a tudós társaságok vagy az egyház egy-egy vezetője, vagy – ahogy Közép-Európában sok helyen – maga az egyház?

A harmadik rend, a polgárság hatalmi helyzetbe való emelkedése az Ancien régime összeomlásával mindenütt megteremtette a kultúra polgári nyilvánosságát, vagyis a közösségi könyvtárak rendjét is. Európa egyes területein másként-másként, hiszen az úgynevezett „porosz utas” hagyományban a könyvtár a katalóguson keresztül férhető hozzá (ehhez tudni kell, hogy mi akarunk olvasni vagy kérdezni, mi lenne jó), az „angolszász” hagyományban pedig a szabadpolcos rendszer társult a közkönyvtárak kialakításához, vagyis az olvasó láthatta, mit őriz a könyvtár, és maga dönthetett arról, melyik könyv érdekli.

Az internet elvileg a leginkább nyilvános könyvtár. Az lesz valóban, ha válogatás nélkül, a teljes európai írásbeli örökséget el lehet érni. Kérdés, hogy mindenki akarja-e ezt, és aki nem, miként válogatna? Az

is kérdés továbbá, hogy az elektronikus információ áruként való kezelése nem rombolja-e le a kultúra polgári nyilvánosságának elvét, és teszi elérhetővé az örökséget azok számára, akik meg tudják fizetni?

A könyvtár demokratikus intézmény, az európaiság alapvető értékéhez tehát közvetlenül kötődik. Egy-egy ország könyvtári rendszere – a *patrioticum*okat tekintve – az általa képviselt nyelvi és kulturális közösség írott öröksége teljességét akarja megőrizni. Sem erkölcsi, sem politikai, sem semmilyen más szempontot nem érvényesíthet a gyűjtemény építésében és megőrzésében. Nem volt azonban ez mindig így. A teljességben való megőrzés gondolata a XVI. században született (I. Ferenc, francia király kötelezpéldány-rendelete, 1537), de a nyugati kereszténység területén csak a XIX. század elejétől vált általánossá.

A könyvtár megtestesíti egy-egy nyelvi és kulturális közösség identitását. Éppen ezért az egyes közösségek, csoportok konfliktusai hatására sor kerülhet a könyvtárak tudatos *rombolására* vagy éppen *elbirtoklására*. Az említett Szerapeion könyvtárának lerombolása (391) a keresztény közösségnek azt a szándékát fejezte ki, hogy a nem keresztény íráskorok ne öröklődjenek tovább. Egyes vélemények szerint ehhez hasonló módon pusztult el az alexandriai Múzeum könyvtárának a maradványa a muszlim hódítás során (640–642). Az egyes kulturális vagy politikai csoportok a másik emlékezetének elpusztítására gyakran égettek könyveket, könyvtárakat (a francia forradalom, a náci könyvégetés vagy a kommunista „könyvtártisztítás” is ilyen volt). Vannak a történelemben olyan esetek is, amikor kifejezetten egy közösség teljes emlékezetét akarja egy másik megsemmisíteni. A közelmúltban ilyen volt a Bosnyák Nemzeti Könyvtár tervezett és módszeres elégetése a szerb hadsereg, majd ezt követte a Bosnyák Levéltár elpusztítása a horvát hadsereg által.

Sok esetben azonban a könyvtárak mint anyagi értékkel bíró gyűjtemények kerültek elhurcolásra egy-egy idegen csoport által (jelentős részben ilyenek voltak a második világháborúban a szovjet vagy éppen az amerikai hadsereg akciói). Mások a könyvtár szellemi tartalma miatt akarták elbirtokolni a könyvtárba zárt hagyományt. Gondoljunk a lengyel arisztokráta könyvtárak Szentpétervárra hurcolására a XVIII. században („mi oroszok is európaiak vagyunk” jelszóval), vagy éppen a Ceaușescu Romániája idején az erdélyi magyar és szász könyvtárak anyagának Bukarestbe telepítésére (mindez, hogy azt a hamis látszatot keltsék, hogy Bukarest már a kora újkorban is Nyugat-Európára figyelt).

Külön gondot jelenthet a digitális könyvtári világban az, hogy a digitalizálás nem együttműködések mentén halad. Az a kulturális közösség, amelyik előbb jeleníti meg a honlapjain a múlt írásos emlékeit, úgy tűnik fel, mintha az valóban csak az övé lenne. Jóllehet, kevés olyan kulturális csoport él ma Európában, amelynek írott emlékezete csak hozzá köthető. A Kárpát-medence írott emlékei biztosan a német, az olasz és az ott élő népek közös emlékezete, ahogy nehéz lenne azt állítani Elzász könyves világáról, hogy az csak a francia emlékezet része.

A könyvtár rendje (*ordo librorum*) jellemzi azt a kort, amikor kialakult. A kora középkori könyvtárak összeírásai élén a *Patres* (egyházatyák) állnak, a XV. században már általános, hogy a *Biblia*-kiadások felsorolásával kezdődnek ezek a katalógusok. A humanista magánkönyvtárak első tematikus csoportja a „*grammaticae*”. A könyvek mennyisége is köztejesztott, de komoly szemléletváltás kellett ahhoz, hogy cédulakatalógust építsenek a könyvtárak a szerzők alfabetikus rendjében, amelyben bárki megelőzhetett egy szentet, egy királyt, akinek a neve az „*a*”-hoz közelebb betűvel kezdődik. A polgári nyilvánosság korszakának kezdetén történt ez utóbbi váltás. De nemcsak a könyveket kellett elrendezni, hanem számba kellett venni azt is, ami hiányzik a könyvtárból: a tudást kellett elrendezni kezdetben bibliográfiákban, majd bibliográfiákban. A bibliográfiatörténet első nagy alakja egy bencés apát, Johannes Trithemius (1462–1516), a könyvtáros munkájában az ilyen tevékenység helyét először az első szakszerű könyvtártn (*bibliothconomia*) szerzője Gabriel Naudé (1600–1653), Mazarin bíboros könyvtárosa jelölte ki. Naudé nem azokkal a szavakkal, mint amelyeket emblematikus történetében Umberto Eco (1932–2016) idéz, de lényegében elmondja, hogy a könyvtáros a „rózsa nevével” foglalkozik, és nem a „rózsával”, vagyis a könyv tartalmával. Már ő is utal arra, hogy a rózsza nevének a megállapítása sokszor a rózsza megismerésével lehetséges csak.

A könyvtárak története egyben anyagiasult európai eszmetörténet *histoire matérielle de la pensée* (Frédéric Barbier). A könyvtárban felhalmozott anyag tematikus vagy nyelvi összetételének változása követi a könyvtárat birtokló közösség szellemi orientációjának alakulását. Nem véletlen, hogy a közép-európai könyvtárakban jellemzően a német és az olasz kiadóknál megjelent könyvek találhatók a XVII. század végéig, ekkor megjelennek a francia nyelvű könyvek, majd a XIX. század közepén az angol könyvpiac termékei is.

A könyvtárak mint anyagiasult eszmei terméke-

ket őrző intézmények tehát az európai emlékezet bástyái. Alapításuk, gyűjteményük gazdagítása, a megsemmisítésükre irányuló törekvések története mentén az egész kontinens története elmondható. A bennük őrzött anyag elrendezésének, hozzáférhetővé tételének krónikája mentén követhetőek azoknak az értékeknek a története, amelyeket európai értékeknek nevezünk.

De térjünk vissza ahhoz gondolathoz, hogy az európai alkotó gondolkodás az összetett, humán jellegű, „felesleges” ismeretekre alapozódik.

A kora újkori magyarországi olvasmánytörténeti alapkutatások eredményeiből kiindulva elmondható, hogy magyarországi, de ugyanígy a közép-európai szakértelmiség műveltsége heterogénabb, a hagyományt folyamatosan megismerő és számon tartó, ugyanakkor a szakmai tudás mélysége, egy-egy szakterületre koncentráltasága elmarad a nyugat-európai szak- és kortársakétól. Ennek a helyzetnek az eredménye kettős: az itteni szakemberek hagyománytisztelete erősebb, a szakmai gyakorlat technikai környezetének hiánya – ideértve a szakirodalmi ellátottságot is – az átmeneti megoldásokat kereső kényszerrel terhelt. Kiszakadva ebből a környezetből azonban a tudásuk többféle kötődésének köszönhetően kiemelkedő teljesítményt tudhatnak magukénak (amikor elmennek nyugatra).

Nem szándékozom részletezni az említett alapkutatás eredményeit, de kiemelném azt, hogy a Magyar Királyságban és Erdélyben a XVII. század elejéig az európai szellemi áramlatok befogadása lényegében naprakész volt. Nem állítom, hogy a társadalom széles rétegeiben, sőt, nagyon is kis csoportok követték a változásokat. Azonban az a fordulat, amelyet az európai tudománytörténet az 1670 körüli fordulatként ismer, a recepció szemszögéből már fél évszázadot később, és együtt jelentkezett a korai felvilágosodás német közvetítésű eszméivel.

Egy további faktor, amelyet a művelődési eszmények mentén figyelembe kell venni, a nyelv. Vagyis a nyugati-keresztény Európa *lingua francája*, illetve a Magyar Királyság és Erdély kulturális közösségeinek anyanyelve (vernakularitás). A latin nyelv, ahogy a kereszténység, az európai kultúra alapszövegét jelentette a Római Birodalom összeomlásától, de mindenképpen az egyházi és a világi hatalom kompromisszuma megteremtésének a pillanatától, vagyis 800-tól. Ezen az alapon tudott felépülni az iskolai szöveget, amelyben megjelent a XI. század végén az *universitas*, ugyanígy a könyves kultúra intézmé-

nyeinek a hálózata (másoló műhelyek, könyvtárak, majd könyvkiadók, könyvkereskedelem). A latin nyelv kényszerű megőrzése a Magyar Királyságban jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar művelődés eszményei archaikus jellegűek maradtak, ezzel együtt azonban a hagyományos értékek megőrzésének természetesként való kezelése is erős tudott maradni. A modernizáció tehát épített ezekre, nem lerombolta azokat.

Ezt a jelleget erősíti az a tény is, hogy a Magyar Királyságban és Erdélyben, de a közép-európai (Köztes-Európa) régióban az egyháznak a korai újkorban egészen másfajta szerep jutott, mint nyugaton. A művelődési eszmények alakításából így ezt a „min-táza” a francia forradalom (hire) nem tudta kizárni. Az egyházak tartották össze a közösségeket, sokszor elégtelen személyzettel. Így a társadalom megítélése is más azzal kapcsolatosan, amelyet az egyházak képviseltek. A tudomány vagy a művelődési eszmény laicizálódásáról tehát csak nagyon óvatosan lehetne beszélni, lényegében a XIX. század közepéig.

A nyugat-európai kulturális eszmék változásaiiban mindig ott volt egy, az ókori, a korai keresztény gyökerekhez való visszanyúlás. A zsidó kultúra „beemelése” ebbe a hagyományba ott is csak később, a XVIII. század második felében történt. Ez az újraolvasás mindig az ókori szerzők szövegeinek, illetve az egyházatyák szövegkorpuszában új, mindig kritikáinak gondolt kiadásában is testet öltött.

A XVIII–XIX. század fordulójára újabb jelentős fordulatot hozott. Itt is egy újraolvasási korszakról beszélhetünk. Most nem azért, mert sok új szövegvariáns került elő, mint ahogy ez, a XVI. század első felében volt. Nem azért, mert az új felfedezések szétérték az ókorból magunkkal hozott kereteket, mint a XVI–XVII. század fordulóján. Az új szembenézés az antik örökséggel immáron a kultúra és a civilizáció – emberi, és tudományos – ellentmondásai feloldását célzandó történt. Az újraolvasás aztán meghatározta több generáció kulturális ízlését – Lessingtől, Schilleren, Novalison át a Schlegel testvérekig –, és ahhoz is hozzájárult, hogy az Ottó-kori bizánci emlékek felfedezése kapcsán a görög hatás a „Kulturheimat” szerves részévé váljon.

Nagyon fontosnak látom hangsúlyozni, hogy minden újraolvasás tartalmi, mély hatást gyakorolt az adott korszakra, és nem egyszerűen újraértelmeztek a múltat, hanem az szervesült a jelen művelődési ideái közé.

A magyar művelődés eszményeit jellemezve, a XVIII–XIX. század fordulóját tekintve Kornis Gyu-

la az újhumanizmus elnevezést használja, amely önmagában összetett jelenség. A hagyományos deákos műveltség, a németes neohumanizmus, a magyar neohumanizmus és a természettudományos, illetve műszaki tudás együttes jelenlétéből, nem vetélkedésből áll. Utóbbiról emeljük ki, hogy ez *nem helyettesíti* a humán oldalt, hanem mellé kerül. A helyettesítő gondolat végletesen csak a XX. század végén, illetve a XXI. század elején jelent meg, sokszor. Sőt veszélyessé is vált, hiszen a politikai elit helyét betöltő személyek a műveletlenségük elfedésére álpragmatikus, álmodernista retorikába fordultak.

A sajtó (médiák összessége, a média) mint intézmény, megerősödve a rádióval, majd a televízióval, részben az internet adta lehetőségekkel, sajnálatos módon a hatalom szövetségese lett. Végül, az egyház helyére lépett. Lemondott a szabadságáról, már ha egyáltalán volt valaha tényleg *szabad*, a *tulajdonostól is független sajtó*. Ma a magyarországi könyvkiadók egybehangozva állítják, hogy az olvasási ízlést a sajtó alakítja. Komoly befektetéssel lehet csak ellensúlyozni hatását, és ez igen ritkán rentábilis vállalkozás. Márpedig a könyvkiadás is csak egy vállalkozás. Ha az európai értelmiség valóban Európát félti olyan jelenségektől, amelyek Európa „égető emlékezete” (*mémoires brulées*) körébe tartoznak, gondot kellene fordítani a sajtónak a tulajdonosoktól való szabadságára is, és nem kiszolgáltatni – még ha jó privilegizálnak lenni a társadalomban, akkor sem – a megbízókat.

Az internetkorszak, háttérben a gazdaságilag globalizálódó világgal, sokféle lehetőséget ajánl egy újfajta művelődési eszmény kialakításához, és sokféle veszélyt és csapdát is hordoz. Az internet hatalmi eszköz. Műveltségesszményt rá alapozni meglehetősen kockázatos. Talán, ha egy újabb „újraolvasási korszak”-ra lenne időnk: az antikvitástól kezdve az összes szövegemlék új kritikai kiadása a világhálón, szép víziója keveseknek. Közben azért szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a világháló hangsúlyosabban üzlet egyfelől, alakítói pedig szakmai, információtechnológiai öncélként fejlesztik, másfelől a hatalom gyakorlásának egyre fontosabb eszköze. Az induló eszme, az „ígéret”, hogy az internet demokratikus és demokratizál, történetének rövid, negyedszázados története alatt is megcáfoltatott.

A tanulság végül egy mondatban összegezhető: nem létezik alkotó tudás széles körű, *nem szakmai jellegű* tájékozottság nélkül, vagy ez a tudás csak egy-egy fellángolásra elég, folyamatos megújulásra nem. Az

emberi természetben sincsenek ugrások, vagyis az elégséges tényanyag aktív ismerete nélkül – hiába tudja valaki, hogy hol keresse a tényeket – a gondolkodása beszűkül, újító gondolatai kevésbé lesznek. Az eddigiekben, korszakonként újra és újra felvetett humán alapú „ortodoxia” szemben a természettudományos alapú „modernitás”-sal ellentétben napjainkra, ahogy ez európai értelmiségi hatalmi körök diktálta, mesterségesen fenntartott ellenségeskedéssé vált. A művelődési eszményt tekintve utóbbi, a globális kultúra kialakulásának jelszavával szövetkezett, akkor, amikor egy kis félsziget-kontinens (Európa) is képtelen a *consensus europaeus* megalapozására is, vagy éppen – hogy egy másik kultúrkörből is mondjuk példát – az iszlám népei sem képesek egymással semmilyen közös gondolati formát, műveltségi ízlést kialakítani. A különféle kulturális hagyományú embertömegek alkotóerejű szervesülése, összeolvadása, nagyjából ennyi eséllyel bír, vagyis semmilyenen.

Irodalom

- ARNOLD, Klaus: Johannes Trithemius (1462–1516). Würzburg, Schöningh, 1971. (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg. Bd. 23.)
- BARBIER, Frédéric: Histoire des bibliothèques d’Alexandrie aux bibliothèques virtuelles. Paris, Armand Colin, 2013.
- BEHRENDT, Roiland: The Library of Abbot Trithemius. = The American Benedictine Review, 10. évf. 1959. 67–85.
- DANKANITS Ádám: A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Budapest, Magvető, 1983.
- DREITZEL, Horst: Von Melanchthon zu Pufendorf. Versuch über Typen und Entwicklung der philosophischen
- Ethik im protestantischen Deutschland zwischen Reformation und Aufklärung = Spätrenaissance-Philosophie in Deutschland 1570–1650. Entwürfe zwischen Humanismus und Konfessionalisierung, okkulten Traditionen und Schulmetaphysik, Hrsg. von Martin Mulsow, Tübingen, Max Niemeyer, 2009 (Frühe Neuzeit, Bd. 124.), 321–398. p.
- FREEDMANN, Joseph S. (Hg.): Die Zeit um 1670, Eine Wende in der europäischen Geschichte und Kultur? Wiesbaden, Harrassowitz, 2016 (Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 142.)
- GLASSNER, Jean-Jacques: Écrire à Sumer. L’invention du cunéiforme. Paris, Éditions du Seuil, 2000.
- GOODY, Jack: La raison graphique. La domestication de la pensée sauvage. Paris, Les Éditions du Minuit, 1979.
- HOGREBE, Bernard: Wege zur Kulturheimat. Leipzig, Klein, 1932.
- JACOB, Christian (dir.): Lieux de savoir, 2 vol., Paris, Michel, 2007–2011.
- KORNIS Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I–II. kötet. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927.
- KUBINYI András: Vallásos társulatok a késő középkori Magyarországon. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10. évf., 1998. 1–2. sz., 123–134.
- NAUDÉ, Gabriel: Avis pour dresser une bibliothèque Paris, Le Duc, 1627; 1644
- PERALDUS (PERAULT), Guilielmus: Summa virtutum ac vitiorum. Antverpiae, Nutius, 1567.
- SUTTER, Berthold: Wissenschaft und geistige Strömungen zwischen dem Augsburger Religionsfrieden und dem Dreissigjährigen Krieg = Wissenschaftsgeschichte um Wilhelm Schickard, Hrsg. von Friedrich Seck, Tübingen, Mohr, 1981 (Contubernium, Bd. 26.), 153–240. p.
- TÓTH István György: „Mivelhogy magad írást nem tudsz...”, az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996.

Beérkezett: 2019. január 25.

Koltay Tibor: Accepted and emerging roles of academic libraries in supporting Research 2.0 (Journal of Academic Librarianship, vol. 45. 2019. no. 2. pp. 75–80.) című tanulmánya rövid ideig ingyenesen hozzáférhető a következő linken:
<https://authors.elsevier.com/a/1YRgZMYb6EH62>. – (A szerző tájékoztatása)